

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ПРОДОВОЛЬСТВО ТА ЇХ РЕЛЕВАНТНІСТЬ ЗА ПОТОЧНИХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН

INTERNATIONAL LEGAL MEANS OF THE RIGHT TO FOOD PROTECTION AND THEIR RELEVANCE TO CURRENT CLIMATE CHANGES

Волченко Н.В., к.е.н., доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин

Сумський національний аграрний університет

Курило О.М., к.ю.н.,
старший викладач кафедри міжнародних відносин

Сумський національний аграрний університет

Стаття присвячена аналізу міжнародно-правових засобів захисту права на продовольство та їх релевантності за поточних кліматичних змін. Автором визначено право людини на продовольство; сформульовано дефініцію "міжнародно-правові засоби захисту права на продовольство"; розглянуто сучасні судові та несудові інституції, що реалізують міжнародно-правові засоби захисту права на продовольство. Метою статті є здійснення аналізу наявних міжнародно-правових засобів захисту права на продовольство та визначення їх відповідності за наявної проблеми поточних кліматичних змін.

У роботі зазначається, що наявні кліматичні зони спричинили дуже чіткий розподіл у системі світового забезпечення продовольством, яке напряму формує рівень продовольчої безпеки у світі. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН рівень голоду у світі у 2021 р. перевищив всі попередні показники.

Автором розмежовуються поняття продовольчої безпеки, продовольчого суверенітету та права особи на продовольство. В роботі зроблено висновок, що система продовольчої безпеки світу потребує особливої уваги світового співтовариства у зв'язку із поточним станом кліматичних змін. Очевидно, що в даному контексті мова іде і про необхідність формування міжнародно-правових засобів захисту права кожної особи на продовольство. Держави, що визнають це право повинні докладати максимум зусиль у його реалізації. Адже, беручи до уваги загальновизнаний понятійний апарат нами доведено, що право на продовольство – це право доступу до продовольства. Це право формує зобов'язання держав створювати умови, за яких особа зможе забезпечити продовольством себе самостійно, а забезпечення з боку держави буде здійснено виключно за відповідних специфічних обставин.

Засоби захисту даного права на національному рівні можуть бути вичерпаними, що відкриває можливість до застосування міжнародних судових та несудових механізмів. Механізмами реалізації судового захисту є розгляд судової справи, а позасудового – скарги та процедури подання доповідей. Проблемним, на нашу думку, залишається питання недостатнього закріплення права на продовольство у міжнародних договорах, що призводить до потреби звернення осіб щодо необхідності захисту суміжних прав. Регіональні системи повинні напрацювати дієві механізми включення даних питань у відповідні документи для полегшення захисту порушених прав.

Ключові слова: продовольча безпека, право на продовольство, міжнародно-правові засоби захисту, права людини, міжнародне право, регіональна система.

The article deals with the analysis of international legal means of right to food protection and their relevance in the current climate change. The author defines the human right to food; the definition of "international legal means of protection of the right to food" is formulated; modern judicial and non-judicial institutions that implement international legal means for the right to food are considered. The purpose of the article is to analyze the existing international legal means of right to food protection and their relevance to current climate changes.

The paper notes that the existing climatic zones have led to a very clear division in the world food supply system, which directly shapes the level of food security in the world. According to the Food and Agriculture Organization of the United Nations, the level of world hunger in 2021 exceeded all previous figures.

The author finds distinguishes between the concepts of food security, food sovereignty and the individual's right to food. The paper concludes that the world food security system needs special attention of the world community in connection with the current state of climate change. Obviously, in this context we are talking about the need to form international legal means to protect the right of every person to food. States that recognize this right must make every effort to implement it. After all, taking into account the generally accepted conceptual apparatus, we have proved that the right to food is the right to access food. The right forms the obligation of states to create conditions under which a person will be able to provide himself with food, and the provision by the state will be carried out only in appropriate specific circumstances.

The means of protecting this right at the national level may be exhausted, which opens up the possibility of applying international judicial and non-judicial mechanisms. Mechanisms for the implementation of judicial protection are the consideration of a court case, and non-judicial – complaints and reporting procedures. In our opinion, the issue of insufficient enshrinement of the right to food in international treaties remains problematic, which leads to the need for individuals to ask about the need to protect related rights. Regional systems should develop effective mechanisms for including these issues in relevant documents to facilitate the protection of infringed rights.

Key words: food security, right to food, international legal means, human rights, international law, regional system.

Остання декада відповідального ставлення до навколишнього природного середовища в рамках сталого розвитку світового суспільства ознаменувалася активним обговоренням питання кліматичних змін. До того ж, кліматичні зміни вважаються такими, що впливають на широке коло інтересів та сфер активності суспільства. В Енциклопедії глобального потепління та кліматичних змін зазначається, що клімат може змінюватися дуже швидко за певних нетипових умов (як, наприклад, сталося у кінці Крейдяного періоду). У такі періоди Земля переживає кризу [1, с. 263]. Звісно, ніхто не говорить сьогодні про настільки фатальні сценарії, проте, аналізуючи низку факторів, що впливають на клімат, дослідники обґрунтовано б'ють на сполох щодо поточних змін. Наявні

кліматичні зони, що характеризуються різноманітними температурними режимами та кількістю опадів, спричинили дуже чіткий розподіл у системі світового забезпечення продовольством, яке напряму формує рівень продовольчої безпеки у світі. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) рівень голоду у світі у 2021 р. перевищив всі попередні показники: близько 193 мільйонів людей відчувають гостру нестачу продовольства та потребують термінової допомоги у 53 країна. Це означає збільшення майже на 40 мільйонів людей у порівнянні з попереднім максимумом, досягнутим у 2020 р. [2].

Цілком обґрунтованими є на сьогодні положення міжнародно-правового регулювання продовольчої безпеки

та права на продовольство кожної людини. Але за умови того, що людство постає перед такими потужними проблемами, що прямо впливають на реалізацію даного права, беззаперечної актуальності набуває питання аналізу існуючих міжнародно-правових засобів захисту права на продовольство з урахуванням поточних кліматичних змін.

Питання захисту права на продовольство у міжнародному та національному праві, на нашу думку, розкрито на сьогодні недостатньо. Основна маса досліджень, як вітчизняних, так і закордонних науковців присвячуються окремо забезпеченню та формуванню продовольчої безпеки без врахування фактору визнання державами такого права. Так, окремі питання продовольчої безпеки у своїх працях розкривали такі науковці: А. Бабенко, Ю. Білик, М. Бугрій, М. Гребенюк, П. Клейс, О. Коваленко, М. Лисак, Т. Лозинська, І. Лукінов, С. Лушпаєв, М. Плотнікова, С. Погребняк, Л. Рогатіна, В. Самокиш, С. Фрісон, А. Фролов, О. Шевчук, В. Шишлок, В. Щербань.

Нами у попередніх роботах [3], [4] досліджувався факт охорони права на продовольство нормами міжнародного публічного права, відповідно до яких світове співтовариство визначає зобов'язання держави це право захищати. Проте, на нашу думку, доцільним стає ще і визначення та корегування міжнародно-правових заходів захисту права на продовольство відповідно до поточних кліматичних змін з огляду на зазначену нами вище актуальність даного питання.

Метою статті є здійснення аналізу наявних міжнародно-правових засобів захисту права на продовольство та визначення їх відповідності за наявної проблеми поточних кліматичних змін. Для досягнення сформульованої мети вважаємо за потрібне визначити право людини на продовольство; сформулювати дефініцію “міжнародно-правові засоби захисту права на продовольство”; розглянути сучасні судові та несудові інституції, що реалізують міжнародно-правові засоби захисту права на продовольство.

Право на їжу визнається і закріплюється у великій кількості дійсних міжнародних документах, що мають як обов'язковий, так і факультативний характер. Деякі рекомендаційні документи містять положення та норми, що вже отримали всі характеристики звичаєвих норм міжнародного права. У працях закордонних науковців [5] можна знайти положення про розмежування понять “право на продовольство”, “продовольчий суверенітет” та “продовольча безпека”. Найбільш поширеним та цитованим є поняття продовольчої безпеки, яке набуло загального визнання після Всесвітнього продовольчого саміту 1996 р: “Продовольча безпека на індивідуальному рівні, рівні господарства, держави, регіону чи світу досягається у тому випадку, коли всі люди у будь-який час мають фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечних та поживних продуктів харчування з метою задоволення своїх потреб та вподобань у їжі, щоб вести активний та здоровий спосіб життя” [6]. Індивідуальний рівень продовольчої безпеки беззаперечно є доведенням потреби визнання та реалізації права людини на їжу на рівні з іншими базовими правами.

При цьому, продовольчий суверенітет – це право народів на здорове та відповідне потребам харчування, вироблене екологічно безпечними та стійкими методами, а також їх право визначати власні системи харчування та сільського господарства [7].

В рамках формування повноважень Спеціального доповідача з питання про право на харчування ООН, саме право на продовольство визначається як право на регулярний, постійний та необмежений доступ – безпосередньо, або за допомогою фінансових закупівель – до кількісно та якісно відповідного й достатнього харчування, що відповідає культурним традиціям народу, до якого належать споживачі, і яке забезпечує фізичне та психічне, індивідуальне та колективне, повноцінне й гідне життя без страху [8].

Спираючись на загальновизнаний понятійний апарат нами у попередній роботі доведено, що право на продовольство – це скоріше “право доступу до продовольства”, тобто право мати достатній рівень індивідуальної продовольчої безпеки. В цьому контексті право на продовольство не повинно визначатися, як беззаперечне зобов'язання держав, чи міжнародних структур надати певний обсяг продовольства кожній особі. Це право означає створення умов, за яких особа зможе забезпечити продовольством себе самостійно, а забезпечення з боку держави буде здійснено виключно за певних обставин, що обмежать такі можливості (наприклад, збройні конфлікти, стихійні лиха тощо) [3].

Ті засоби, які держава буде застосовувати для того, щоб дане право реалізувати повинні бути достатньо універсальними, адже умови будуть значно різнитися в залежності від регіону, показників розвитку держави тощо. У 2004 р ФАО здійснював роботу над узагальненням, а у подальшому затвердженням Керівних принципів задля підтримки реалізації права на продовольство в контексті національних систем продовольчої безпеки. Документ передбачає, що поступове здійснення права особи на харчування вимагає від держави реалізації належних зобов'язань по правам людини, передбачених нормами міжнародного публічного права [9]. Тут доцільно є відсилка до тексту Загального коментаря № 12 Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав [10], в якому визначаються класичні зобов'язання держав щодо поваги, реалізації та захисту прав людини, в тому числі і права на продовольство.

За поточних умов кліматичних змін, які негативно впливають на можливості реалізації деякими державами права людини на продовольство, все частіше відбуваються порушення даного права. У трирівневній системі реалізації права на продовольство окремої уваги за таких обставин потребує рівень захисту. Особа, або група осіб, чий права були порушені, повинні мати доступ до засобів правового захисту, в тому числі і міжнародного.

На думку групи дослідників [11], серед яких Ю. Бисага, міжнародний механізм захисту прав людини – це система міжнародних органів та організацій, які діють з метою реалізації міжнародних стандартів прав та свобод людини або їх поновлення у випадку порушення. Остання частина цього визначення передбачає саме реалізацію засобів захисту права. Засобами захисту права на продовольство є судові та інші правові засоби, жертви порушень матимуть право на відшкодування (реституції, компенсації, сатисфакції, гарантії неповторення) [12]. Класичне положення щодо необхідності вичерпання національних засобів судового розгляду перед зверненням до міжнародних є загальновизнаним у регіональних та міжнародній системі захисту прав людини.

Засоби захисту отримують достатній рівень незалежності від держав, адже у складі судових і квазісудових інстанцій є незалежні експерти, які представляють особисто себе, а не держави. Механізмами реалізації судового захисту є розгляд судової справи, а позасудового – скарги та процедури подання доповідей.

Сьогодні три постійні суди із захисту прав людини є частинами своїх регіональних систем: Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини та Африканський суд справедливості і прав людини [13]. Право на продовольство не закріплено Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, а отже, його не можна захищати у Європейському суді з прав людини. Міжамериканський суд з прав людини здійснює захист даного права за допомогою розгляду скарг по певним суміжним правам. Наприклад, логічним є що право на життя може бути порушеним при порушення права на продовольство. Підтверджують це матеріали справи 2006 р., відповідно до яких Уругвай пору-

шив право на життя корінного населення савхоямакса не надавши їм доступ до земель, які належали їх громаді і були засобом забезпечення їх існування. Суд визначив за необхідне не лише надати доступ до даних земель, але і надавати продовольство у необхідній кількості і якості, поки громада не отримає свої землі [12]. Отже, маємо приклад застосування засобу захисту права на продовольство, яке відсутнє у Американській конвенції про права людини.

Нами проаналізовано положення Африканської хартії прав людини і народів. Вона не містить прямих норм щодо захисту права на продовольство, хоча опосередковано, можна говорити про це відповідно до положень ст. 16, у якій мова іде про право на досягнення найкращого стану фізичного здоров'я, що неможливо без збалансованого продовольчого забезпечення [4].

Можна припустити, що Міжнародний кримінальний суд може стати інституцією, яка реалізує захист права на продовольство в рамках розгляду справ, що стосуються, наприклад, геноциду. Адже, стаття 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього містить положення щодо "навмисного створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на її повне чи часткове фізичне знищення" [14]. Вони чітко окреслюють характерні особливості порушення права людини на харчування як можливість фізичного знищення. Отже, опосередковано застосування цього механізму також можливо засобами даної міжнародної судової інстанції. За аналогією можна стверджувати і про Міжнародний суд ООН, який окрім врегулювання міжнародних суперечок може надавати консультативні висновки з різних юридичних питань.

Окрім судових органів до інституцій, які захищають право на продовольство можуть бути віднесені договірні органи, створені з метою нагляду за реалізацією основних договорів в системі ООН. Схематично дану структуру інстанцій та міжнародних договорів, контроль над реалізацією яких вони здійснюють, можна представити у вигляді схеми (рис. 1)

Країни, які ратифікували відповідні договори мають звітувати перед відповідними Комітетами. Такий механізм звітування убезпечений додатково тим, що паралельно відбувається підготовка доповідей неурядовими правозахисними організаціями. Положення таких доповідей можуть мати дискусійний характер із положеннями державних звітів, адже зрозуміло, що держава, нажал, може

переслідувати певні інтереси, що не завжди відповідають інтересам осіб, чи груп осіб, права яких порушуються.

Механізм розгляду скарг містить можливості подання останніх навіть в індивідуальному порядку (в деяких випадках до Конвенцій приймаються додаткові протоколи, які їх передбачають). Скарги щодо права на продовольство розглядаються здебільшого опосередковано через скаргу щодо порушення права на життя, або права на свободу від жорстокого або нелюдського поводження.

Засобом захисту права на продовольство може бути і можливість ініціювання розслідування самими комітетами у разі, коли вони отримали достовірну інформацію щодо порушення даного права у країні, яка визнала компетенцію цього Комітету щодо таких дій.

Особливе місце посідає Спеціальний доповідач з питання про право на харчування, мандат якого визначає потребу сприяти повній реалізації права на продовольство та вжиття заходів на всіх рівнях щодо достатнього харчування та основного права кожного бути вільним від голоду, щоб мати можливість повноцінно розвивати та підтримувати свої фізичні та розумові здібності. Доповідач повинен вивчати шляхи та засоби подолання існуючих та нових (можна припустити – таких, як кліматичні зміни) перешкод на шляху реалізації права на харчування, включаючи залежність від гендерних та вікових аспектів, враховуючи, що жінки та діти особливо страждають від голоду, продовольчої безпеки та бідності. На основі проведених розглядів та досліджень він повинен надавати рекомендації щодо кроків по досягненню повної реалізації права на харчування. Співпрацювати з усіма державами, міжурядовими та неурядовими організаціями, Комітетом з економічних, соціальних і культурних прав, а також з іншими відповідними суб'єктами, щоб повністю врахувати необхідність сприяти ефективній реалізації права на харчування для всіх, в тому числі в переговорах, що тривають у різних сферах. Він повинен брати участь у відповідних міжнародних конференціях та заходах з метою сприяння реалізації права на харчування та робити внесок у їх проведення [8].

Зважаючи на поточні проблеми зміни клімату слід констатувати факт, що система продовольчої безпеки світу потребує особливої уваги світового співтовариства. Очевидно, що в даному контексті мова іде і про необхідність формування міжнародно-правових засобів захисту права

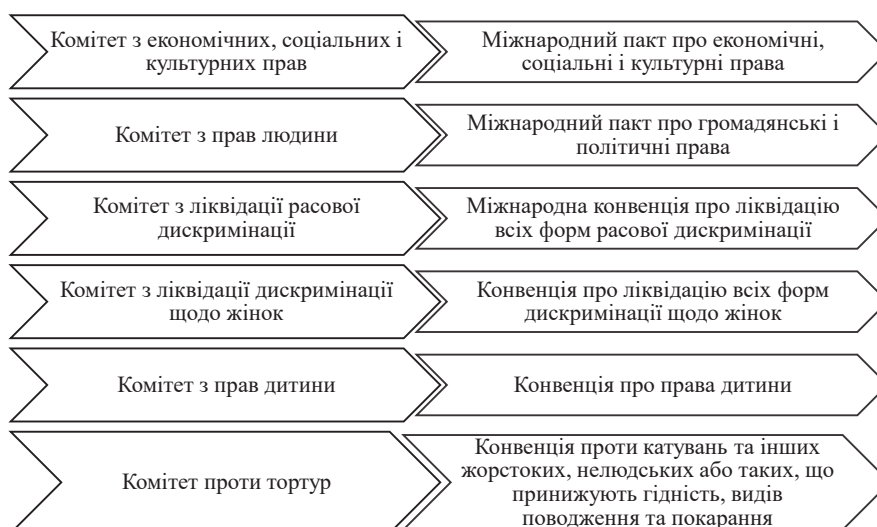

Рис. 1. Інституції ООН, що реалізують міжнародні засоби захисту права на продовольство

Джерело: побудовано авторами на основі [12, с. 48]

кожної особи на продовольство. Держави, що визнають це право повинні докладати максимум зусиль у його реалізації. Адже, беручи до уваги загально визнаний понятійний апарат нами у попередній роботі доведено, що право на продовольство – це право доступу до продовольства. Дане право формує зобов'язання держав створювати умови, за яких особа зможе забезпечити продовольством себе самостійно, а забезпечення з боку держави буде здійснено виключно за відповідних специфічних обставин.

Засоби захисту даного права на національному рівні можуть бути вичерпаними, що відкриває можливість до

застосування міжнародних судових та несудових механізмів. Механізмами реалізації судового захисту є розгляд судової справи, а позасудового – скарги та процедури подання доповідей. Проблемним, на нашу думку, залишається питання недостатнього закріплення права на продовольство у міжнародних договорах, що призводить до потреби звернення осіб щодо необхідності захисту суміжних прав. Регіональні системи повинні напрацювати дієві механізми включення даних питань у відповідні документи для полегшення захисту порушених прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Philander, S. George. Climate. *Encyclopedia of Global Warming & Climate Change*, 2nd ed. edited by Philander, S. George. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc., 2012. P. 263 – 69
2. WFP. 2021. Global Report on Food Crises – 2022. Rome, FAO. URL: https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000138913/download/?_ga=2.97951135.1016653398.1655109526-405841335.1655109526 (date of request: February, the 2nd, 2022)
3. Волченко Н. В. Міжнародно-правове регулювання захисту права на індивідуальну продовольчу безпеку в рамках ФАО. *Юридичний науковий електронний журнал* – електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету. 2022. № 1. 308-311. URL: http://sej.org.ua/1_2022/77.pdf (дата звернення: 10 лютого 2022)
4. Волченко Н. В. Захист права людини на продовольство у міжнародному публічному праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 6. С. 120 – 124. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2021/20.pdf (дата звернення: 10 лютого 2022)
5. Frison C., Claeys P. Right to Food in International Law. In: Thompson P., Kaplan D. (eds) *Encyclopedia of Food and Agricultural Ethics*. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6167-4_323-1. URL: https://www.researchgate.net/publication/272356673_The_right_to_food_in_international_law (date of request: October, the 3rd, 2021)
6. Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages / Commodity Policy and Projections Service, Commodities and Trade Division Food and Agriculture organization of the United Nations. Rome, 2003. 315 p.
7. Declaration of Nyéléni. Nyéléni village, Sélingué, Mali, 27th of February 2007 URL: <https://nyeleni.org/IMG/pdf/DeclNyeleni-en.pdf> (date of request: December, the 3rd, 2021)
8. About the right to food and human rights. Special Rapporteur on the right to food / The Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-food/about-right-food-and-human-rights> (date of request: December, the 3rd, 2021)
9. Добровольные руководящие принципы. В поддержку постепенного осуществления права на достаточное питание в контексте национальной продовольственной безопасности. Приняты на 127-й сессии Совета ФАО. Ноябрь 2004 года. URL: <https://www.fao.org/3/y7937r/y7937r.pdf> (дата обращения: 20 января 2022)
10. CESCR General Comment No. 12: The Right to Adequate Food (Art. 11). Adopted at the Twentieth Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 12 May 1999 (Contained in Document E/C.12/1999/5). URL: <https://www.refworld.org/pdfid/4538838c11.pdf> (date of request: January 4th, 2022)
11. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина. Ужгород, 2003. 57 с.
12. Право на достатнє харчування. Виклад фактів № 34 / ГО "Харківська правозахисна група". Харків, 2020. 60 с.
13. Брандер П., Де Вітте Л., Гані Г., Гомеш Р. та ін. Компас. Посібник з освіти з прав людини за участю молоді / 2-ге видання, переглянуте у 2020 році / За ред.: Брандер П., Кін Е., Юхаж В., Шнайдер А. Страсбург, 2012. 490 с.
14. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide: approved and proposed for signature and ratification or accession by General Assembly resolution 260 A (III) of 9 December 1948 (entry into force: 12 January 1951, in accordance with article XIII). URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/357> (date of request: January, the 27th, 2022)